

ANDALİP VE OĞUZNÂMECİLİK DEBİ (GELENEĞİ) (*)

Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU (**)

Yakın zamana kadar Mahdumkulu dışında, Türkmen yazılı edebiyatının 19. yy.'da başladığı fakat sözlü geleneğin nesiller boyunca devam ettiği görüşü yaygındı. Son yıllarda yapılan çalışmalarla (1) Türkmen yazı dilinin daha eskilere dayandığı ve sözlü edebiyatta korunan malzemelerin kısmen yazıya geçirildiği ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan birisi de Ahmed Bekmiradov'un "Andalip ve Oğuznâmecilik Debi" isimli küçük boy 132 sayfalık eseridir.

Yazar, bu incelemesinde XVIII. asır şairi Nur Muhammed Andalip'in "Oğuznâme" isimli destanını ele alarak, Andalip'in Türkmen klasik edebiyatında destancılığın yazılı geleneğini başlatanlardan biri olduğunu ve O'nun "Leyli Mecnûn", "Yûsup-Züleyhâ" destanlarının bu geleneğin klasikleri olarak kaldığını belirterek şairin "Nesimi", "Melike Mehriniger" ve "Sagdı Vakgas" şiirlerinin Türkmen edebiyatına katkıları üzerinde duruyor. Bekmiradov'un belirttiğine göre Andalip'in döneminde bu eserler "şirin hikâyeler" ismiyle anılmaktadır (s. 5).

(*) Türkmenistan SSR. İlimler Akademiyası, Magtımguş Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu, Aşgabat - İlim - 1987.

(**) S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Arş. Gör.

(1) Andalip, **Saylanan Eserler**, Aşgabat, 1963.

—————, **Lirika**, Aşgabat, 1976.

Arif, **Nesihatnâme (Goşgular Yığındısı)**, Aşgabat, 1973.

Baymiradov, A. **Türkmen Folklor Prozasınının Târihi Evolyotsiyası**, Aşgabat, 1982.

Göroğlı, H. G., **Türkmen Halk Eposu**, Aşgabat, 1980.

Magtımguş, **Saylanan Goşgular**, Aşgabat, 1976.

Recebov, R., **Gadimi Türkmen Edebiyatı (VIII - XII asırlar) "Golyazma"**, Aşgabat, 1982.

Hıdırov, M. N., **Türkmen Dilinin Târihından Materialler**, Aşgabat, 1962.

Himmet Biray, **Milli Folklor Dergisi'nin** 4 (Aralık 1989, s. 12-14), 5 (Mart 1990, s. 21-23) ve 6 (Haziran 1990, s. 21-26), sayılarında yayımlanan "Andalip ve Oğuznamesi" başlıklı yazılarında Oğuzname'den bahsederek bir kısım önemli açıklamalar yapmış, fakat metni vermemiştir.

Araştırmacı, Giriş kısmında Andalib'in Oğuznâmesi'nde Oğuz-Türkmen kavimlerinin atası Oğuz Han ve Onunla bağlı olan vakaları tarihi realiteye uygun olarak işlediğini belirterek, Oğuznâme'nin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmediğini ifade etmektedir (s. 6).

Bekmiradov, Oğuznâme üzerindeki ilk çalışmanın 1948 yılında İlimler Akademisi üyesi M. N. Hıdırov tarafından yayına hazırlanan metin olduğunu ve bu metnin bilinmeyen sebeplerle dağıtımının yapılmadığını halen Türkmenistan İlimler Akademisi Magtımğulı Dil ve Edebiyat Enstitüsü Elyazmalar kısmında 1373 numarada kayıtlı olarak saklandığını, dolayısıyla halka ulaşamadığını ifadeyle, Hıdırov'un çalışması hakkındaki tenkitlerini belirtmektedir (s. 6-7). Bu çalışmayı müteakiben 1967 yılında neşredilen "XVIII-XIX. Asır Türkmen Edebiyatının Tarih Boyunça Oçerkler" adlı eserde, Andalib'a ait kısmın H. G. Görogh tarafından kaleme alındığını ifade eden araştırmacı, bu çalışmanın da sathî bir çalışma olduğunu belirtmektedir. Oğuznâme üzerinde son çalışmanın 1975 yılında basılan "Türkmen Edebiyatının Tarihi"nin 2. c. 1 kısmında T. Nepesov tarafından hazırlanan Oğuznâme'den örnekler olduğu belirtilmektedir (s. 8). Bekmiradov daha sonra eserin mâcerasını şu şekilde anlatmaktadır:

"Eserin Andalip tarafından yazılan elyazması elimizde değildir. En sağlamı, sonraki nüshaları ele almaktır. Hıdırov'un neşre hazırladığı çalışma 1929 yılında istinsah edilen nüshayı esas almaktadır. Hazırlanan bu metnin sonunda elyazma hakkında geniş malumatlar verilmiştir. (Tamam şüdebüden 1200, aslından aktaran Guvan Ezizoghı). Demek ki, Guvan Ezizoghı'nın kopye ettiği elyazmada, asıl elyazmanın aktarıldığı yıl belirtilmiştir. Bu miladî yıl hesabından 1785-1786 yıllarına tekabül etmektedir. Yazmanın son kısmında şu şekilde sözler vardır: 'Bu elyazmayı Guvan Ezizoghı 1929 yılının 11 Ekiminde Çerçev bölgesinin Burdalık rayonunun Gultak obasında yaşayan 40 yaşındaki yazar ve halk şairi Muhtar Heşimoğlı'nın belirttiğine göre, bu yazma Taşkent arkasında Türkistan denen yerde Hoca Ahmed'in kabrinde bulunmuştur' (s. 8-9).

Araştırmacı, 9. sayfada Guvan Ezizoghı'nın istinsah ettiği yazmanın şu anda kaybolduğunu ve Hıdırov'un hazırladığı matbu nüshanın matbaa dizgicisi tarafından yanlış dizildiğini üzüntüyle belirterek Hıdırov'un şahsî arşivindeki matbu nüshanın sonradan hattat Hüdayberdi Annaberdiev tarafından arap hattıyla yeniden yazıldığını ve Enstitü'de yukarıda zikredilen numarada saklandığını ifade etmektedir.

Giriş kısmından sonra inceleme kısmının I. babı "Şair Yüreginin" (Şair Yüreginin Titreyişi) başlığını taşımakta olup (s. 8-32), bu kısımda yazar XVIII. asırda Türkmen edebiyatının kendini bulduğunu ve üç şair ile üç merhale geçirdiğini ifade etmektedir (s. 11) :

1—) Önden gelen kitâbi sitil : Bu kısımda şair Dövlətməmet Azadi ele alınarak O'nun "Vəğz-i Azât" şiirindeki ebedi bir devlet kurmak, kavimleri birleştirmek, yurdu zenginleştirmek vb. gibi temalar işlenmiştir.

2—) Eski Oğuzların şairâne geleneği : Bu geleneğin yerleşmesinde Mahdumkulu'nun önemi belirtilip, Mahdumkulu'nun koşuk türünü yazılı edebiyata yeniden yerleştirdiğinden bahisle, folklorik unsurların da Mahdumkulu sayesinde Türkmen edebiyatına yerleştiği ifade edilmektedir (s. 12-13).

3—) Destancılığın yazılı geleneği : Bu kısımda yazar, destan türünün ortaya çıkmasını eski Türkmen edebiyatı ile bağdaştırmış ve bu türün gelişmesini Oğuz ve Kıpçak destancılık geleneğine bağlayarak, Kıpçakların sözlü, Oğuzların yazılı geleneği geliştirdiklerini ifade etmektedir. Bu yazılı gelenek de klasik (mesnevi şekli) ve halki (koşuk şekli) metodlarla bugüne kadar gelmiştir (s. 14). Bizce yazar burada Türk destanlarını tarihî seyri içinde incelemeli ve diğer Türk kavimlerinin de destanları üzerinde durmalıydı. Buradan hareketle Andalib'in bu türün kerpicini koymasından önemini zikredilerek Oğuz kavminin kahramanlıkları ve buna bağlı olan halk rivayetlerinin o devrin şairleri Şeydâyi'nin "Sizleri", "Gözel Yiğrimbeş" ve "Tillerim", Gurbanalı Magrubi'nin "Yüsup-Ahmet" şiirlerinde işlendiğini belirtmiştir (s. 16).

Yazar, bundan sonra Oğuzlarla ilgili kaynakları tanıtarak, Andalib'in Oğuznâmesi'nin bu kaynaklarla uygunluğunu tartışmıştır. Bilinen kaynakların dışında yazarın faydalandığı ve bizim dikkatimizi çeken kaynaklar şunlardır :

a—) XVI. asrın başlarında yazılan ve yazarı belli olmayan "Tevârih-i Güzide - Nusretnâme". Bu eser tenkidli bir şekilde Özbek âlimleri tarafından neşredilmiştir (2).

b—) XVI. asırda yaşayan Türkmen tarihçisi Salır Baba Gulahoglu'nun 1555-1556'da Ürgenç Hanı Ali Sultan adına hazırladığı "Tarih-i Salır Baba". Bu eser Magdimgülü Enstitüsü'nün elyazmaları bölümünün 526 numarasında kayıtlıdır.

(2) Tavârih-i Guzida - Nusratnama, Taşkent, 1967.

c—) XV - XVI. asırlarda yaşayan Dâna Ata Abılhan'ın Oğuz-nâmesi. A. N. Samoyloviç tarafından bulunan ve 1821 yılında Molla Gurbangeldi Orazmuhammetoğlu tarafından istinsah edilen bu eserin büyük bir kısmı Samoyloviç tarafından neşredilmiştir. (3) Eserin aslı Moskova'da İlimler Akademisi'nde olup, fotoğrafları da Magtimgülü Dil ve Edebiyat Enstitüsü, elyazmalar kısmında 1771 numarada kayıtlıdır (s. 17-22).

Yazar, kaynaklar hakkında bilgi verdikten sonra, Oğuznâme'yi Reşidüddin'in "Câmi'ü't-tevârih", Ebu'l-Gâzi Bahadır Han'ın "Sece-re-i Terâkime" ve Yazıcıoğlu'nun "Tevârih-i âl-i Selçuk" adlı eserleri ile karşılaştırmış bu karşılaştırma sonucunda Kaşgarlı'nın "Divân ü Lûgati't-Türk"ünden de faydalanarak Kanglı, Kıpçak, Gârluk (Kar-luk) ve Halaç boyları hakkında geniş bilgi vermiştir (s. 22-31).

II. bab, "Asırların Cümmüşinden" (Asırların İçinden) başlığını taşımaktadır (s. 32-54). Yazar, bu kısımda Mete ile Oğuz Han'ın aynı şahıs olduğu hakkında fikir ileri sürerek Oğuz-Türkmen kavimlerinin tarihini Oğuznâmelerden de faydalanarak Hunlarla birleştirme yoluna gitmiştir. 39. sayfada dikkatimizi çeken husus L. N. Gumilev'in görüşüdür: "Sagdak" (sadağ) kelimesi Hunlardan yâdigâr kalmış hatta 'sagaydak' biçiminde Rusça'ya da geçmiştir." (4) Sonra-ki satırlarda İt Barak Han adı üzerinde durularak M. Ö. VII. yy.'da yaşayan Aşkuzların komutanı İspakay ile İt Barak Han'ın aynı şahıs olabileceği üzerinde fikir ileri sürülmüştür. Yazar, Oğuz Han'ın oğullarının isimlerinin kozmik olduğundan hareketle, bu isimleri Gök-ata - canlılık ve Yer - ana - ölüm ikilemesi ile eski Türk inanışıyla bağdaştırmıştır (s. 52).

III. bab, "Tılsımlı Tağmalar" (Sihirli Damgalar) başlığını taşı-maktadır (s. 54-83). Bekmiradov, Andalib'in kaybolan Oğuz alfabesine mersiyesinden hareketle Arapların Orta Asya'yı işgaliyle eski Türk alfabesinin unutulduğunu ifade etmekte ve Andalib'in Oğuz alfabesini güzel bir kıza benzeterek ondan yirmi dört şeklin doğdu-ğu görüşünü XVIII. yy. şairi Şeydâyi'nin "Gözel yigrim beş" ve Şa-kandi'nin "Ol yılan" başlıklı şiirleriyle birleştirerek eski Oğuz alfa-besinin 24-25 işareti olduğunu belirtmektedir (s. 55 vd.). Andalib'e göre Oğuz Han her boya bir damga ve damgaların ifade ettiği bir de harf vermiştir. Böylece Oğuz alfabesi unutulmayacaktır. Yazara gö-re, Şakandi'nin "Döredi" adlı şiiri bu tezi desteklemektedir. Bu kısım-

(3) Odin iz Spiskov, "Rodoslovnogo Dreva Turkmenskogo", Dokladi A. N. SSSR. L., 1927 No : 2.

(4) Hunnu M., İzd-vo Vostoçnoy Literaturı, SSSR, 1960.

da Kaşgarlı'nın "Oğuz-Türkmen uruglarını ve damgalarını da belirttim. Çünkü, onu insanların bilmesi zaruridir." ifadesine âtîf yapılarak, Kaşgarlı'nın büyük bir ihtimalle Oğuz damgalarının Köktürk alfabesinin temelini teşkil ettiğini bildiği görüşü de ileri sürülmüştür (s. 65). Bilindiği gibi Köktürk alfabesinde ünlüler için 4 şekil, ünsüzler için de 34 şekil mevcuttur. Köktürk alfabesinin Oğuz damga-

OĞUZ TÜRKMEN BOYLARI	DAMGALARIN KAYNAKLARDAKİ ŞEKİLLERİ			
	Kaşgarlı	Residüddin	Yazıcıoğlu	Ebulgazi
1 Gınik				
2 Kayıg				
3 Bayındır				
4 İve				
5 Sâlgur				
6 Avşar				
7 Bektilli				
8 Bükdüz				
9 Bayat				
10 Yazır				
11 Aymür				
12 Alkabölük				
13 Karabölük				
14 İgdir				
15 Üregir				
16 Dodurga				
17 Ulayuntli				
18 Tüger				
19 Becene				
20 Çovuldir				
21 Çebni				
22 Çarıklıg				
23 Yabarlı				
24 Garkın				

larından çıktığı görüşü de Aristov ve Mallitskiy tarafından bir asır önce ortaya konulmuştur. (5) Daha sonra yazar Oğuz damgaları hakkında bilgi veren dört temel tarihi kaynağa dayanarak boyların damgalarını tablo halinde vermiştir (s. 67, tablo 1). Biz bu tablodaki boy isimlerini aslına sadık kalarak vermeyi uygun bulduk.

Yazar, tagma kelimesinin "gizli sembol" mânâsına da geldiğinden hareketle Orhun-Yenisey âbidelerinde kullanılan alfabenin "runik" diye adlandırıldığını ve bu sözün eski Germen dilinde "gizli, sırlı" mânâlarına geldiğini vurgulayarak runi ile tagma kelimelerinin aynı ifade için kullanıldıklarını belirtiyor. Devamla, bu kelimenin Rusça'da "tavro" olduğunu ve Finike yazısında "T" harfinin karşılığının 'tav' olduğu ve damga mânâsına geldiğini belirterek bu "T" harfinin eski Grek alfabesinde "tav", Arap alfabesinde "tay", Batı Avrupa Runik yazısında "tur" diye seslendirildiğini ve bunların

Sıra No	Oğuz Damgaları	Eski Alfabeler		
		Grek	Etrüsk	Runik
1	~	N	⚡	⚡
2	↑	♀	♀	♀
3	↑	↓	↓	↑
4	⊥	κ	γ	∧
5	S	2		~
6	Y	Y	Y	⊥
7	Y	Y	Y	
8	7	C	2	C
9	⊥		3	
10	I	I	I	I
11	X		X	X
12	κ	∧	∧	∧

2. Tablo

(5) Tekin, Talât, *A Grammar of Orkhon Türkic*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 69, Bloomington, 1968. Gabain, A. von, *Altürkische Grammatik*, 3. auflage, Wiesbaden, 1974.

arasında bir bağıllık bulunduğunu ifade ediyor. (6) Bekmiradov, Grek alfabesiyle Köktürk alfabesinin kardeş olduğu fikri üzerinde de durarak, bunu teyid için İskender'in Asya içlerine kadar gelerek Türkmenlere adlarını verdiğini ve o dönemde Orta Asya'da yüksek bir medeniyet bulunduğunu dolayısıyla da Grek alfabesinin Oğuz damgalarına dayandığını, Grek alfabesinden de Avrasya dillerinin doğduğunu karşılaştırmalı bir tablo ile vermektedir (s. 70-72, tablo 2). Tablodan da görüldüğü gibi karşılaştırılan damga sayısı yetersizdir. Bekmiradov, görüşünü desteklemek için böyle bir karşılaştırmaya ihtiyaç duymuştur. Yazar, 73 ve 74. sayfalarda Oğuz dam-

Sıra No	Oğuz Damgaları	Orhun Harfleri	Karşılığı
1	∨	∨	a
2	↖	⊗	b
3	↗	→	g
4	⊗	⊗	d
5	↖	↖	ç
6	↗	↗	z
7	∨	∨	i
8	∨	∨	y
9	∨	∨	k
10	∨	∨	l
11	∨	∨	m
12	∨	∨	n

Sıra No	Oğuz Damgaları	Orhun Harfleri	Karşılığı
13	∨	∨	ng
14	∨	∨	o
15	∨	∨	ö
16	∨	∨	r
17	∨	∨	s
18	∨	∨	t
19	∨	∨	u
20	∨	∨	ü
21	∨	∨	h
22	∨	∨	c
23	∨	∨	ş
24	∨	∨	e

(6) Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, **Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları**, (İstanbul, 1989) adlı eserinin 15-17. sayfaları arasında bu damgaların Orhun harfleriyle ilişkileri üzerinde durmuştur. Fakat, "Oğuz boyları - damgaları - Orhun harfleri,, gibi üçlü bir bağlantı vermemiştir.

galarını, Köktürk alfabesi ile karşılaştırmıştır (tablo 3). Bu tabloda K Kaşgarlı, R Reşidüddin, Y Yazıcıoğlu, E Ebu'l-Gâzi'nin eserlerindeki damgaların şekillerini göstermektedir. Rakamlar ise, 1. tablodaki sıra numaralarını ifade etmektedir.

SAĞ KANAT		OĞUZ-TÜRKMEN BOYLARI		SOL KANAT			
Sıra No	Boyun Adı	Damga	Harf	Sıra No	Boyun Adı	Damga	Harf
1	Alkabölük	~	a	7	Gınlık	↑	g
2	Bayat	↑	b	8	İğdir	⊥	ı
3	Dodurga	~	d	9	Salgur		s
4	Yazır	~	v	10	Ulayuntlı	T	u
5	Kayıg	~	k	11	Üregir	~	ü
6	Tuger	~	t	12	Çebni	Y	ç

SAĞ KANAT		OĞUZ-TÜRKMEN BOYLARI		SOL KANAT			
Sıra No	Boyun Adı	Damga	Harf	Sıra No	Boyun Adı	Damga	Harf
1	Bükdüz	~	z	7	Becene	~	c
2	Bekdilli	~	l	8	Aymür	~	m
3	Karkın	/	n	9	Bayındır	Y	ng
4	Karabölük	~	ö	10	Çovuldur	~	o
5	Çarıklık	X	h	11	Yabarlı	~	r
6	Avşar	~	ş	12	İve	~	e

4. Tablo

Çizim: Osman K'INDIRACT

Bekmiradov, 4. tabloda Oğuz boylarının damgalarını ve harflerini belirtmiştir. Yazara göre ilk 12 boyun harfi, boy adının baş harfiyle alâkalıdır. Diğer boyların harfleri ise boy adlarının bünyesinde bulunan seslerle alâkalıdır (s. 76-77).

Araştırmacı, sonraki satırlarda Oğuznâme'yi şekil yönünden inceleyerek, geniş bir bibliyografya ile inceleme kısmını bitirmiştir. Bibliyografyadan sonra Oğuznâme'nin metni ve sözlük kısmı ile eser sona ermektedir. Biz kiril alfabesiyle verilen bu metni Türkmençe'deki uzun ünlülü şekilleri de dikkate alarak aktarmayı uygun gördük ve bizim için yetersiz olan sözlük kısmını da genişlettik.

GİRİŞ

Senâ-li'l-hâlıkı Hayy-ı tevâna
Ademden baar öyni ki tutdı neege?

Ol öy içre çırâag, mânend-i mâhı,
Vâcib-ı Hak resûl fahr-ı şâhı.

Tufeyliden yaratdı külli eşyê,
Takı Âdam Ata hem Mâma Hovâ.

Anın onuncı oğlu hezret-i Nûh,
Kılıp tûpân, cahân ehlini mecrûh.

Ki andan song anıng nesli cahâna,
Yayıldı pıtraşıp kim töört yanaa.

Oşol Nûh oğlu Yâfes'den togulgan,
Türk'den ança iil önüp, yığılgan.

Song türk nesliden toggan Oğuz Haan,
Ancaklı buu cahânga, kıldı seyrân.

Anıng vakaların yazmakga gâyım,
Bolgan buu Andalıp arzuvida dâyım,

Gel., eysem hövesli yoolunga tüşgül.
Nesip olsa, mirâdingga yetişgil.

I

OGUZ HAANNING İT BARAK HAAN BİRLEN SÖVEŞ KILGANI

Gadim eyyâm Keyomers'ing zamânı,
Türk övlâdı içre turdı bir hâkan.

Bakıp dövrân pelek beerdi âmâni,
Mogol övlâtı içre boldı soltân.

Gara Haan oğlu ol, kim aadı Oguz,
Bolup şâhlıkda mânend-i Süleymân.

Zamân ahvâli erdi adlıdan tüz,
Abdulhân taagından ol kıldı seyrân.

Birinci seyride bardı Hitay'ga,
Barışda garşı turdı İt Barak Haan.

Öngün tusdı ki, diyr: "Geçme bu câyga"
Uruş kastıga togruldı Oguz Haan.

Hemânâ harbga tayyâr oldı heyli,
Zemîn cünbüş kılıp, taaglarga lertzân.

Yetişmekden ta'hir oldı iili,
Gul-gula başladılar zâr u giryân.

Tamâmı hemle kıldı heyli biirlen,
Mükemmel sâp çekildi, İt Barak Hân.

Hitay lertzân geldi iili birlen.
Uruş meydânı boldı lelezâr gaan.

Oşol tertipde etmiş gün uruştı,
Ki andan song ecizlendi Oguz Haan.

Tamâmı çerik ilen aartga yürüşti.
Tebilbâz-ı küşt çalındı her yaan

Deniz aarahgı, boşluk yerinde,
Barıp, esker hasâbın aldı Oguz Haan,

Yüze ersâl çerikning hiç biirinde,
Tapalmay, oldı haanning köngli veyrân.

Gel, eysem Andalip uşbuu kelâmı,
Hekâyat kıl, buu bizge dürr-i galtân,

Sana iil yetgürür hayrı, salâmı,
Dogâ-yı Pâtihâ etgüsi çenden.

II

KIPÇAK HAANNING TOGULGANI

Oguz aldıda uygur nesliden bir
Kişi baar erdi, dânişlıkda pûr-zor

Ki aadı İli Haan ibn-i Hovâ'nın,
Oşol cengde ölüp, tabşırđı cânım.

Aning haatını yüklüg erdi anda,
Hâmilning derdi çün uçraşdı şo'nda.

Giirip çüyrük yagaç içre olturđı,
Tövelled kıldı, zâhırğa geltürđı.

Aning aatıga Oguz Haan koydı Kıpçak,
Boş agaç aadı erdi bu oşol çâk.

Enesi boş yagaç içre togupdır,
Sebeb şol, aadını Kıpçak takıdır.

Çıraylık erdi ol mânend-i mâhı,
Bularga lâyıq erdi çün sıpâhı.

Anı oglum diyip sövdi Oguz Haan.
Ki bahşaşlar beerdi anga ferâvân.

Yigit yetgende ol borna-cüvânı,
Şecâgatlık, takı sâhip kırânı,

Bolup, Oguz ilige kıldı eânet,
Ki andan tapmadı millet hıyânat.

Anga Türk ilning bir niçesini,
Beerip, Oguz Haan uzakdan kıldı sını.

Özüge tâb, ilni östürip ol,
Hırûç etdi, cahânı bastırıp ol.

Orus, Avlak takı Balguri ilni
Alıp, östürđı ol köp çerik heyilni.

Samarkant'dan geçdi, yetdi Harezmi
Gaçar, Eyrân'a garşı boldı ol azm.

Ki andan song barıp Eyrân'nı aldı,
İrâk, Hezirbecan, Teyrân'nı aldı.

Oşandag Kıpçak ilining taaşdı bağı,
İtil dengiz girâğı erdi tağı.

Mükemmel deşt-i Kıpçak aatı birlen,
Bek hâkanlıg aldı ol zâtı birlen.

Oguz'dan te ki Çingiz Haan'ga çenli,
Geçipdir töört müng yıl, daha elli.

Oşal günden togup Kıpçak zamâni
Buu yanglıg görseterler destâni.

Gel, ey sâkı, sungul ki câmingga mey
İcip, etgüsidir ol murdâni hayy

III

ÇİNGİZ HAAN DESTÂNI

Üçünci asırning avval başında,
Mogol tatarlar ol Çingiz'ning daaşında

Üyşmek birlen kıldı ulug haanlıg,
Özleride togdurıp giing hâkanlıg.

Oşol vagtda ki, Çingiz kıldı azm,
Birinci seyride yetdi Harezm.

Muhammed Haan Harezmi aatlıg şâsı,
Uruşmasdan kaçıp, iil tutdı yası.

Anıng iil-emlegige têze düzgün,
Gurulgınça tahammıl kıldı yüz gün.

Ki andan song çıkıp bardı Samarkant,
Ragâyat oldı Buhar biirle Taşkent.

Ki andan song Irâk, Şirvân-Şamak'ga,
Taki Hezerbeycan, Arzulum yakga,

Barıp Mazendarân, Gilan'ga yetdi.
Ki andan seyr-i Gürcüstân'ga yetdi.

Oşol sâylarda Çingiz Haan çensiz,
Ragâyat kıldı bihet harb u cengsiz.

Otuz müng leşger ile üç oglunı,
Yiberdi Horasan'ga maal u pulunı.

Taki segsen müng esker bardı Eyrân,
Uruşmay aldı, tâb oldı Teyrân.

Cuci Haan deşt-i Kıpçak yakga çıkdı,
Özi birden yüz müng leşgerni çekdi.

Ruu biirlen Kıpçak iili ança yıllar,
Uruştı hem yengildi Kıpçak iiller.

Cuci Haan'nı Hitaylar diyr Cu-Şen-cuc,
Araplar tiyr anga ki Yacuc-Macuc.

Bu aat birlen togup êlemge şûriş
Salıp ol Cuci Haan başgardı köp iş.

Bu iş töördünci asıring başında, bil
Bolup, Kıpçak kaçıp daagıldı her hil.

İkinci togdı bir İl Haan Hovânning
Ellik yıl song buulardan aldı gaanın.

Gel, ey sâkı sungul meyi ayakdan,
İçip Oguz Haan'nı başlay baayakdan.

Ki andan Andalip bolgusı şeydâ,
Oguz Haan destânın kılsm hüveydâ.

IV.

OGUZ HAAN'NING İT BARAK HAAN'DAN

AAR ALGANI

Oşol vagt ki, yengdi İt Barak Haan,
Gelip, esker mükemmel kıldı soltân

Yatıp, on yedi yıl çerik eyledi cem,
Tamâmi yaaş-bornâ ki, biri-bir şem.

Kılıp türk iilini anlar ilm-ı yahtı,
Tınçlık mîve beerdi-güyç darahtı.

Ahâlisi ayşı günden- güne östi,
İlm, edebî, sungat oldı kasti.

Cemâgat şovkı gün geldik artıp,
Alıp şâning rehâsı iilni tartıp,

Yıgıldı yangı baydak sâyasında,
Togıldı şundag heşmet râyâsında.

Kimi arzu v kılıp, ol kimsi korkup,
Geler erdi cahân her günde top-top.

Şuu yanghıg östi Oguz Haan vagt darahtı
Bütiin dünyêge sâya saldı tahtı
Çerig tayyârlığı ummadan ötdi,
Buularning âvâzı êlemge yetdi.
Türk aadı tutulgandan cahânda
Hemânâ korkı gelgey erdi cânda
Bargan câyı urussuz oldı ragâyat
Tarakkî tapdı türk iili bigâyat.
İkinci mertebe bardı Hitay'ga,
Barak Haan milleti gelmey tutayga,
Bozulşıp ööz-öözi ki oldı bakna,
Kaçıp yörgeni oldı takna-tukna.
Ahâli biirle kaçdı İt Barak Haan,
Tutup geltirmekge emr etdi soltân.
Bir aaydan song tutuldı İt Barak Haan,
Anıng yetdük cezâsın beerdi Oguz Haan.
Takı sen, Andalip, bol meyge gaana,
Diger dürr-i fezahet tap zıbâna.
Şeker efsâna, dürler saç sözüngden,
Ulusga yâdiger gaalsın özüngden.

V

OGUZ HAAN'NING GARAHITAY'NI ALGANI

Bu yerde aazgine târih sözünden,
Beşer dünyêsining nârı yüzünden.
Hekâyat eylemek ki lâzım oldı.
Sözüng üsti açıldı, câzım oldı.
Ki âdam nesli önüp ing avvalda,
Niçem yıl yördi hayvân şekli hâlda.
Alar yaaşayışı taaşda ang bilimden,
Narıdır ol zamân târih ilımdan.
Buu yanghık dövürlerde âdam oğlu
Geçirmiş çoh zamân, yook düybi yoolı.

Togulgan song cahânda melek resmi,
Acam târihi oldı töört kısmı.

Birinci kısmı boldı Pişdâdi,
İkkinçi kısmıning Keyânî aadı.

Üçüncige aat goydular Eşkânî,
Alar töördümcisidir ki Sâsânî.

Birinci saltanat on bir kişiden
İbâratdır songu avval başıdan.

Buularning avvalı, aadı Keyomers,
Bolup Pişdâdilar her kaysı bir hırs.

Keyomers'den song gelip oğlu Huvşeng
Bolup şâh, yer yüzüne çaldı yüz ceng.

Gezip taaglarda, döv biir den uruştı,
Takı türk aarasıdan yoolı tüştü.

Anıng biir den uruştı Oguz kâtil
Yengip atlandı Oguz behr-i makâtil.

Gırıldı anda gâyat saansız çerik,
Buularga gâlp oldı keşver-i Türk.

Yangılıp boldı ragâyat şâh-ı Huvşeng
Çeriklerge baş etmişdir anı song.

Buular buyruk alıp gitdi Horasân,
Oguz boldı azmı şehr-i Bestâm.

Barışda geldi ovval Taşkent'ge,
Anı algaç, bardı Samarkant'ga.

Ki andan song Buhâr'nı aldı ol şâh
Balh barganda aldı ârâmıgâh

Üç aaydan song çıkıp ol bardı Gur'da,
Keyinde kaaldı küyçsiz niçem orda.

Sovukdan kaar basıp kaaldı alarnı,
Lâkap kaarlık aatandı Oguz buularnı,

Oşol günden te şul vagtga çenli,
Alar Kaarlık lâkap aatandı belli.

Takı andan song Oguz Haan bardı Keşmir,
Anıng mülkin alarga kıldı tedbir.

Oguz anda tamâm bir yıl uruştı,
Alarning pâtişâhı song kolğa tüştı.

Tutup öltürdi Oguz Haan Yagma Haan'ını,
Takı akızdılar çün Nil gaannı.

Ki andan song âmân çağırdı Keşmir,
Yaraşıkdan diger tapmadı tedbir.

Gel, eysem Andalip, bol meyge gaana,
Takı teeze suhân getir beyâna.

Garıp ehl-i hemişe meyge taleb,
Cahâna gelmedi hiç kimse gâlıp.

VI

OGUZ HAAN'NING ÖÖZ İLİGE KAYTGANI

Sapardan gaytdı ol şâh pür-hıyâl,
Tapıp nusrat, pelek çün beerdi ikbâl.

Badahşân üsti bürlen ööz ilige,
Yetişdi, seyriden kalmay yılıga.

Takı anda turup, tunç aldı bir yıl
Ki andan song Misir'ge yükledi pil.

Otuz-kırk müng pil u pelvânı birlen,
Cünep gitdi ki genc u kenı birlen.

Yene bir niçe müng çerik u esker,
Alıp çıkganda toldı behr ile yer.

Bir az türk cemg olup arz etdi haanga
Alar garıp, hor, muhtâç erdi nânga.

Tiydiler şâha: Bizler galla aacı,
Sening ihsânıng ermiş dengiz mövci.

Ki bizlerge sarı aylansa tolkun,
Bolar erdi garıpnıng köngli galkın.

Buularga tiydi han: "Sen kitme, gal, aaç"
Oşol günden anga aat kaldı Galaaç.

Yene anlarga köp engâm u ihsân,
Beerip, Galaaçlar'ını şât etdi çendân

Oşol "Galaaç" sözi özgerlip imdi,
"Halaaç" tiyr niçe millet anga şimdi.

Alar köplenci Maverânnehr'de
Niçesi kaldı Gur atlıg şahrde.

Buulardan ayrılan Barlas uruğı,
Acap zoorlandı anlarning furuğı.

Muhammet Bağtıyâr aatlıg bir haan
Hırâç etmiş Halaaç'dan, gitdi bir yaan.

Aning pâytahtı Lektun aatlıg bir şehr,
Acâyıp lâlezâr ol bâg u hoş-behr.

Kakıp aadıga zikge Bahtıyâr Haan,
Tüzüp döwlet, hırûç etdi ki çendân.

Buu yanglıg Türk içide belli, meşhûr
Bolup, ellig altı yıl şâtlandı mebrûr.

Oşol vagt her çerikning ööngünde,
Galaaç olsa, rovâç olmuş cenginde.

Garâz, niçe çerik biirlen Oguz Haan
Geçip Amu üstiden, bardı Horasân.

Ötüp Irâk, daha Hezirbecan'ga,
Yetişdi Ermeni'den Misir, Şam'ga,

Buu câylarning bolanın kıldı ragâyat,
Buulardan şât olmuş ili bigâyat.

Ol illerde gurup biir têze düzgün,
Türk hâkanlığı çok taaşdı-tızgın.

Tüzüp illerde meclis padsâna,
Öözüden kaldıruvga bir nişâna.

Açardı têze düzgün, têze yollar,
Oguzdan şât erdi ki, baarça iller.

Umıtlan Andalip, sen hem şâtlıkga,
Ayagı sunsa sâkı cemg-ı halkga.

Takı sen hem katarda mey içer sen,
Cunûnungdan têze destân açar sen.

VII

OGUZ HAAN'NING SALTANAT BASGAN ÇÂGIGA YETGENİ

Birinci basgıcı şâh-ı zamâna
Oguz Haandır, togup, çıkdı cahâna.

Türk dünyêsining başlangıcı ol,
Bilik dünyêside ing birinci ol.

Senâgat bâbining avval binâsı,
Fesâhetning canânda düypenesi.

Binâ kıldı araba yük daaşuga,
Kömek oldı köçüp bir yaan aaşuga.

Hat-yaazuv togduruvçı akıl öyünde,
Bütiin durmuş tüzüvlerning küyünde.

Gadam goydı iilerge biz üçiin ol,
Vatan açtı Türkler, siz üçiin ol.

Tebîgatnı yengüvning kahrımânı
Bolup, durmuşga saldı kâmrânı.

Bolupdır altı oghı üç garından
Akıl-danışda artık biir-biirinden.

Buularning adı Gün Haan hem de AAy Haan,
İkinci garnı Yıldız hem de Göök Haan.

Üçünci garnı Taag Haan hem Dengiz Haan.
Ata-enege müşfig erdi çendân

Buularning her biiride töört oguldan
Bolup, iş başladılar sag u soolugdan.

Alarga inci maallar köp, ferâvân,
Tamâm öz erkige beermiş Oguz Haan.

Takı her kaysıga bir tamga belli,
Mukarrar kıldı Oguz Haan şu zeyilli.

Teemmil biirle fenning şeklını
Çızarga ooylanıp tutdı akılını.

Birinci bolsun inci maalga bellig,
İkinci bolsun urug-iilge bellig.

Oşol tamga bilen maalı bilinsin,
Görüvde kim olay hâli bilinsin.

Takı haanlık nişân bolsun alarga,
Bu yanglıg şekil ooylandı bilerge.

Gel, eysem Andalip, sen hem teemmil
Kılıp, destân yaazuvning yoolunı bil.

Getir, sâkı kadah, sungul içerge,
Fikir ile têze destânga göçerge.

VIII

TAMGALAR HAKINDA HALÂYIKNING AYTGANI

Atası akıl,
Enesi, nakıl,
Bir guz togulmuş,
Yigrim töört şekil.

Şu yanglıg güzel milleting yârı,
Bul, bizden avval bolsa-da zârı,
İlning gözünde görülgen imes,
Türk ili dünyê ingenden narı.

Kim alsa anı,
Bütiin ömürni
Şât olup geçirgey,
Tut bul emirni.

İndi öser siz,
Yovnı basar siz,
Siz tolup-taaşıp,
Ornun gısar siz,
Çıking cahâna, noobat sizingki,
Uçraşsa düşmân, başın keser siz.

Könglümge getirdim,
Kolumdan ötürdüm,
Bir-birden kaçtı,
Tirkeşip uçtı,

Yerli-yerinde tüzüp bitirdim,
Ki yürek sırımni ilimge açtı.

IX

OGUZ HAAN'NING ŞAM-ŞERİF'GE

BARGANI

Oşol vaqt ki Oguz Haan Şam'ga geldi,
Ki anda niçe gün ârâmın aldı.

Fermân ile bir günü getirtti gulâmın,
Gulâm tâbe kıldı beerdi salâmın.

Tiydi ol: "Şâhım bizge kaysı hızzmat,
Mehribân olgusı siz kılğan minnet,

Goyup cânımni, bercâ eylegey men".
Tiydi Oguz: "Kıl teemmil, söylegey men.

Barıp, maşrık çölde yaynı gömgül,
Takı magrıbga bar, bul oknı gömgül"

Tiyip, üçden altun yay ilen ok,
Buyurdi ne anda, kasti mutlak.

İşning iç magnisi yapık buu gulga,
Alıp gitdi ki ol ok-yaynı çölge.

Gömüpdür yaynı ol maşrık çölüğe,
Oknı hem gömüpdür magrıb çölüğe:

Ki andan song haanning gaaşıga geldi,
Bakgıl imdi Oguz Haan'ga, ne kıldı.

Tiydi Gün Haan, Ay Haan, Yıldız Haan'ga
... Barıng siz aavga maşrık çölüstânga.

Tiydi Göök Haan, Taag Haan, Dengiz Haan'ga
— Barınglar aavga magrıb çölüstânga.

Bular her kaysı bir yaan çıkıp gitdi,
Barıp aavga keyik, gulanın tutdı.

Yene maşrıkga gitgen yaynı tapdı,
Takı magrıbga bargan oknı tapdı.

Alıp getirdiler şâhning gaaşıga,
Fikir eylediler anıng işige.

Tiydi Oguz Haan yay tapganlarga : "Siz şâh,
Bolarsizler, cahândan dâyıımı êgêh".

Takı ok tapganınga tiydi : "İllçi",
Buu işlerge pikir eyledi pâlçı.

Tiydi : "Yay okın atsa kaysı yangga,
Ki ok barmagka tayyâr oşa tamanga".

Tiygenden, bu ogullar boldı kaanıg,
Takı kısmatını haan kıldı saanıg.

Tiyip buu pâl ilen andag tüşüندی,
Bizin ile emr-i nehâl tiyp işandı.

Gel eysem, Andalip, şâhlar işide,
Aşaakdan bir pikir bardır başıda.

Anıng ta'vili açtırtmas âvâma,
Tüşündürmek gerekdir has u âmâ.

Getir, sâkı meyingni sun manga tiiz,
Hıyâlım şunda meyni kıldı engiz

X

OGUZ HAAN'NING HÂKANLIGINI

OGULLARIĞA TABŞIRGANI

Cahângirlik yooluda seksen üç yıl,
Gezip öz ilige aylandı ol, bil.

Alıp ança sıyâhatdan netice,
Kemâlat beyzesiden gördi cüyce

Nehâyat boldı dövlet berkemâlı,
Östi tuygı danglarının şemâlı.

Belli dang yıldızı ilhin başıda,
Togup köp duygu yagıldı başıda.

Mogol hem tatar içre ança dâniş,
Toguldu, iil takı eyle tiydi baş.

Şunung biirle mükemmil-i Muzaffor
Kuruldu Türk içide ing büyük zor.

Garbı şarkdan alıp anlar hırâcı.
Cenup, şimâlden anlar alıp pâcı.

Kılıp rob, mesâken yer yüzünü,
Cahânga belli kıldı Türk öözünü.

Gelip imdi Mogolistan'da ol şâ,
Gurupdır toy, hasâbı başdan aşaa,

Bir aaylık yolnu iymişden kıldı pür,
Takı harç kıldı ança gövher-i dür.

Tokuz yüz müng hovuzga mey akızdı,
Meyning deryâsıda mustâkı yüzdi.

Tokuz yüz müng koyu hem ança yıldı,
Soyup, kıldı ziyâfat hil halkı.

Mergenler kökden altun kabak atdı,
Nüçem pelivân tutluşdı, göreş etdi.

Alarning her biirige engâm-ı ihsân,
Beerip şâh, arzuvin artırdı çendân.

Ki andan Türk iili aldı görelde,
Kılışdı özlerige yoolu-yörelde.

Çıkıp Oguz millet içre söz yöretti,
Suhan biirlen cahân könglün eretdi.

Körüpdir segsen üç yıl içre neeme,
Tüşün dirdi ki bir bir has u âma.

Kılıp anda yurtunu üçge taksim,
Her ikki oglun anda goydı hekîm.

Öözi hem patışâhlık terkini etdi,
Giirip gârga, penâ yoolunu tutdı.

Gel, ey sâkı kadah sungul yeneden
İçermiz Oguz yanglıg masevâdan

Ki bizge içgen ovlâ baarça işden
Gutulgay Andalip yersiz kêyişden.

XI

OGUZ HAAN'NING OGULLARIGA

PENT-NEŞİHÂT KILGANI

— Menim Oguz millet içre Uygur aatım,
Şu yool biirlen nesip boldı mirâtım,

Biirev bir söz tiyse tiydim anga "Hayır",
Sebeb şul Uygur aatantırdılar gayır.

Hayır biirlen karap işning ahırım,
Yetişdim maksatınga biiriin-biiriin.

Hemânâ masatımnı ilning közüge,
Bezep tutdum ki ol çeksın öözüge.

Kılıp ahen roba ööz maksatımnı,
Tamâm çektim, biling urşa kadamnı.

Garaz, men almayın burranı kolga,
Süyçük til biirle saldım halknı yolga.

Tiymes erdim cahânga munda kelgil,
Mening bargan yoolumda biirle bolgul.

Biirinçi zorum ööz tutduk mirâtım,
Bezep ilni çektirivge gayrâtım,

Tamâm vucûdım ile andag etdim,
Bu gün görgül, kemâl-maksatınga yetdim.

Anıng yoolı şudur, tenglik adilnı,
Bezep tutdum, özi berkirdi ilni.

Biirevge etmedim men kast ile cebir,
Cebir körsem de, belki eyledim sabır.

Şuu yool biirlen tüzüp şalık makâmın,
Yetgüzdım men şuu biirle entikâmın.

Nüçem yıllık vatan kiirgizdim ilge,
Beyük hâkanlık açtım Türki tilge.

Kişi kim barsa tenglik yooluda togri,
Anıng şumluk saarı taayrılmaz ugri.

Eger koysang kadam cebr u zulumga,
Avval kalgusıdır özüng elemge.

Eger sövmese il bargan yoolungnı,
Gararga yook kişi şumluk hâlungnı.

Hâkanlıkga ragâyat olmasa doost,
Anga âkıl kişiler etmegey kast.

Alar ööz kabırnı ööz elgi biirlen,
Kazdırıplar ki, halkdan ilki biirlen.

— Öözi düşmânning etcek hızzmatını,
Yetip turganda, sizge yok kını, —

Tiyip, düşmân heyli şât olurlar,
Ki senden dost-yâring yât olurlar.

Adıldan öözge maksat hâkanga lâyıq,
Degildir, siz takı biling halâyık.

Âdil bir söygülig magşûk cahânda,
Anga yook düşmân, eşker nahânda.

Anı sövgey cahân çın cânı biirlen,
Zulumga hiç koşulmas kaanı biirlen.

Âdil muştâkıda kim erte u kiç,
Hövestedir ki, gâfil olmagay hiç.

Zulum zakkûmunı taadurmang ilge,
Ragâyat gelüvsi tedbirle kolga.

Zulumung merg-i mûşum taatgan ölgey,
Baking ragâyatsız şâdân ne bolgay.

Gel, eysem Andalip kıl sözni kütâ,
Oguz Haan rûhıga etmekge pâtâ.

Tapılsa, dost-yâring biirle meyni.
İçgil biir aazırak özgersin meyni.

Alarning hâlnı köz aldıga biz
Geltirip, sözleşürge beermişdik söz.

XII

ANDALİP'NING YITGEN OGUZ HATIGA MÂTAM-MERSİYESI

Bir âsmân-ı belâ inip nahândan,
Yuvutdı-ol dürr-i gımmat bahânı.

Tiiriklikde zerur ol bizge cândan,
Oguz övlâtıning rûh-ı rovânı.

Egerçe Nuh yaaşın beerdi avvalı,
Takı beermiş bú gün bâd-ı hazânı.

Ki bizge ança yıl turganın ulı,
Belâ sançgan imiş tir-i kazânı.

Anı ret eylemek emr-i mahâli,
Mehv olmas tiydi aning yazgani.

Biirev ret kilmakga bolsa mecâli,
Kim ol merdûd hem ilning aazgani.

Yaasing üç müngden aasıp töörtge mündi,
Buu yaaşda çekmeding renc-i ızâni.

Oguz övlâtıdan ayrıldıng iindi,
Ki bizlerge koyup mâtam-gâzani.

Seni âsmân-ı ajdarhâ yuvtdı,
Sen ol Yunus, giirip tutdung mekâni.

Cemâlungdan cahân könglün sovutdı,
Men oldum Andalip-vasfing yaazgani.

T A M Â M

S Ö Z L Ü K

— A —

- Abdulhân taagi** : Balkan dağı
Acam (A'acem) : İranlılar, Arap olmayanlar
Âdam (A Âdem) : İlk insan, İlk peygamber
adem (A) : Yokluk, yok olma
âdil (A âdil) : adâletli, doğru
adli (A'adli) : adalete, doğruluğa mensup
aheng roba : çeken; mıknatıs
akız - : aktırmak
al : ön, huzur, nezd
âmân (A) : afv, yardım
ancaklı : bu şekilde, bu sebepten
andag : o şekilde, öylece
aar : öç, intikam
aara : ara, aralık, mesafe
ârâmgâh (F ârâm-gâh) : dinlenme, eğ-
 lence yeri
aart : arka, geri
- Arzelum/Arzerum** : Erzurum şehri
arzuv (F arzu) : heves, istek
asır (A 'asr) : zaman, devir
âsmân (F) : gökyüzü
aşaaak : alt, aşağı
aaşuga : aşmak, gitmek için
avâm (A 'avâm) : insanlar, halk
Avlak : kabîle adı
avval (A evvel) : önce, ilk defa
ayak : kadeh, kâse
AAy Haan : Oğuz Han'ın ikinci oğlu
aylan - : dönmek, dolaşmak
ayş (A 'ayş) : yiyip içme; dirilik
ayt - : söylemek, demek
aazgan : azmış, azan
aazgine : azıcık
aazırak : daha az
azm et - (T, 'azm A) : yönelmek

— B —

- bâd-ı hazân (F)** : sonbahar yeli
bâğ (F) : bağ, büyük bahçe
bağşaş (F bahşiş) : hediye, bahşiş
bagt (F baht) : kader, alın yazısı
Bagtîyâr Haan : Hindistan'da hüküm süren
 hanlardan biri
bahşaş (F bahşiş) : bkz. bağşaş
bakna : bağlı, bağimli
Balgurı : Bulgar halkı
baar : bütün, hep
bar - : varmak, gitmek
baarça : bütün, hep
barış : gitme, gidiş
Barlas : Türk boylarından biri
baayak : önce, eski
baydak : bayrak
behr (A bahr) : deniz, büyük göl
behr-i makâtul (F, kelimeler A) : katledi-
 len, öldürülen yerler
- beer-** : vermek
bercâ (F ber-câ) : yerinde, münasip
berkir - : sağlamlastırmak, takviye etmek
Bestam : şehir adı
beşer (A) : insan, insan oğlu
bey'en (A beyân) : şahadetname; açık,
 belli olan
beyük : büyük
beyze (A) : yumurta
beze - : süslemek
bigâyat (A. begâyet) : pek çok, aşırı son
 derecede
bihet (F, hadd A) : hesapsız, hadsiz
bilerge : bilmek için
bilik : bilgi
biirev : biri, birisi
biiriin-biiriin : uzun uzadıya, etraflıca
biirlen : ile, birlikte
bol - : olmak
burra : kılıç, tığ

— C —

cahân (F cihân) : dünya	cem (A) : toplama, yığma
cahangir (F cihângir) : dünyayı alan, savâşçı	cemg (A cem') : toplama, yığma
camâgat (A cemâ'at) : topluluk; takım	cenup (A cenub) : güney
cây (F) : yer, mekân	civân (F civân) : genç, taze
câzım (A câzim) : karar veren, kesen, kestirip atan	cüyce : civciv, cüce
	cünân (A cünûn) : delirme, çıldırma, delilik

— Ç —

çâk (F) : yarı, yırtık	çerik : asker, ordu
çektirivge : arttırmaya, arttırmak için	çın : gerçek
çendân/çenden (F) : gerçi; o kadar	çırâg (F çerâg) : kandil, mum; ışık
çenli : kadar	çıraylık : güzel, sevimli
çensiz : tasavvursuz, tahminsiz	çürük : çürük; eskimiş

— D —

dang : şafak, tan yeri	dövrân (A devrân) : devir, zaman
dâniş (F dâniş) : ilim, bilgi, biliş	dövr (A devr) : zaman, çağ
darahî (F dıraht) : ağaç	dürr-i fezahtet (F, kelimeler A) : saf olmayan, karışık inci
daaş : dış, dışarı	dürr-i galtân (F, dürr A) : yuvarlak inci; gözyaşı
daaşuga : taşımaya, taşımak için	dürr-i gummat (F, dürr, kıymet A) : kıymetli inci; sevgili
dâyım (A dâ'im) : daima, her zaman	düyb/düyyp : dip, temel; esas
Dengiz Haan : Oğuz Han'ın altıncı oğlu	
deşt(F) : çöl, bozkır	
diy - : demek, söylemek	
dogâ-yı pâti-hâ (F, du'a, fâti-hâ A) : Fâti-hâ duaşı	

— E —

eânat (A i'ânet) : yardım, hayır	eret - : eritmek
êcizlen - (T, 'âciz A) : gücü yetmemek	erk : güç, kuvvet
êgêh (F âgâh) : bilgili, uyanık	ersâl (A irsâl) : göndermek; kendi haline koymak
êlem (A 'âlem) : dünya, kainat	Eşkânî : Eski İran'da bir hükümdar sülalesi
elg (T elig) : el	eşyâ (A eşyâ) : eşya; her şey
emleg : birine, çoğunluğa ait olan şey ; belirlilik	et - : etmek, yapmak; düzenlemek
emr-i mahâl (F, emr, muhâl A) : olmayacak iş, mümkün olmayan olay	etgü : iyi, güzel
ene : anne	etgüsi : yapacağı, edeceği
engâm (A in'âm) : nimetlendirme; iyilik etme; hediye	Eyrân : İran
engiz (F) : koparan, karıştıran	eysem : öyleyse, o halde
entikâm (A intikâm) : ölç, intikam	eyyâm (A) : günler, çağlar

— F —

fahr (A) : öğünme, şeref
farûg (A fûrûg) : ışık, nur
ferâvân (F firâvân) : çok, aşırı

fesâhat (A) : açık ve ifadeli konuşma
furûg (A fûrûg) : aydınlık, ışık

— G —

gadam (A kadem) : ayak; uğur
gadim (A kadim) : eski, eski zaman
gâfil (A gâfil) : habersiz, ihtiyatsız
gâlib (A gâlib) : üstün çıkan, yenici
galkın : canlı; hayat dolu
galla (A galle) : mahsul, gelir
gaan : kan
gaan - : tatmin olmak, kanmak
gâr (A) : mağara; mezar
garib (A garib) : kimsesiz; dokunaklı
gaş : kaş; karşı
gâyım (A kâ'im) : mevcut, devamlı
gayır (A gayr) : artık, diğer; yabancı
gelüvsi : geleceği
genc (F) : hazine, define
Galân : İran'da bir şehir

girag : kenar, kıyı
gıs - : sıkılamak, sıkıştırmak
giing : geniş
giryân (F) : ağlayan
göçerge : geçmek için
Göök Haan : Oğuz'un dördüncü oğlu
görelde : tecrübe, örnek
görüvde : gördüğünde, görüldüğünde
gövher (F gevher) : cevher, elmas
gul : kul
gulâm (A) : genç; köle
gulan : yaban eşeği
gutul - : kurtulmak; iyileşmek
Gün Haan : Oğuz'un birinci oğlu
güyç : güç, kuvvet

— H —

Hakk (A) : Hak, Hz. Allah; gerçek
Hâhk (A) : yoktan yaratan, Allah
hâmıl (A hâmil) : hamile, gebe
harbat (A) : ordu, silahlar
has u âm (hass, 'âm A) : bütün herkes
Hayy : diri, canlı, Allah
hemânâ (F) : sanki, güyâ; o, şu
hemîşe (F) : daima, her zaman
hemle (A hamle) : hücum etme, saldırış
heşmet (A haşmet) : heybet, büyüklük;
kırgınlık; alçak gönüllülük
heyl (A hayl) : atlı asker; toplum, yığın
Hezirbecan : Azerbaycan
hezret (A hazret) : hürmet maksadı ile
büyüklerle verilen ünvan
hurâc (A harâc) : haraç, vergi
hırâc (A hurûc) : çıkma; isyan

hurûc (A hurûc) : dışarı çıkma; isyan
Hıtay : Çin
hıyâl (A hayâl) : zihnen tasarlanan şey;
arzu
hîl (F) : nitelik, keyfiyet; çeşit; böyle
hili (A hayli) : çok, çokca
hoşbehir (F, bahir A) : iyi, güzel; iyi
huylu
Hovâ (A Havvâ) : Hz. Adem'in eşi; ilk
kadın
hovuz (A havz) : havuz
höves (F heves) : gelip geçici istek; ar-
zu, dilek
hüveydâ (F) : apaçık, belli
Hüvseng : eski İran şahı;
Keyomers'in oğlu

— I —

ihsân (A ihsân) : iyilik etme; bağış
ilm (A 'ilm) : ilim, bilgi

ışan - : inanmak, emin olmak; itimat
etmek

— İ —

ıçerge : içmek için, içmeğe
ıçre : içinde,
ımes : değil, değildir
ıngen : çok, fazla

İt Barak Haan : Çin kumandanı; Oğuz
Hân'ın düşmanı
İtil : Volga nehrinin Türk lehçelerindeki adı
iy - : yemek

— K —

kadah (A kadeh) : kadeh, bardak
kâm-rân (F kâm-rân) : arzusuna, isteğine
kavuşmuş; mutlu
kân (F) : maden ocağı, kaynak
kaanığ : kanmış, tatmin olmuş
kara - : bakmak
kast (A kasd) : kasıt, niyet
katar (A hatar) : tehlike
kâtıl (A kâtıl) : katil, öldüren
kaysı : hangi; her kaysı : her hangi, her
bir
kayt - : dönmek, geri dönmek
kelâm (A) : söz, lakırdı
kemâlât (A) : olgunluk, yetişkinlik
Keşmir : bir şehir adı
keşver (F kişver) : vatan, yurt
keyin : iz, arka, son, sonra
kêyiş : sızlanma, yakınma

keyik : ceylan
Keyomers : eski İran şahıs
kıl - : kılmak, yapmak
kım : zor, güç
Kıyânî (F Keyânî) : eski İran şahlığı
kiirgiz - : girdirmek
kol : el; vadi
koyu : koyun
kömek : yardım, vazife
köp : çok, fazla
köplenç : ekseriya, çoğu zaman
kûtâh (F) : kısa, boysuz, bkz. kütâ
külli (A) : umumî, bütün; çok
küşt (F keşt) : gemi
kütâ (F kûtâh) : kısa, boysuz
küy (F kuy) : köy
küyç : güç, kuvvet

— L —

lelezâr (F lâle-zâr) : lale bahçesi
lerzân (F) : titrek, titreyen

leşger (F leşker) : asker
li (A edat) : için, dolayı

— M —

magnî (A ma'nâ) : mana
magrib (A) : Batı
magsûk (A ma'sûk) : sevgili
mâh (F) : ay, sevgili
mâma : büyük anne
mânend (F) : eş, benzer, gibi
mâsevâ (A mâsivâ) : Allah'dan başka;
dünya ile alakalı
maşrık (A) : Doğu
mebrûr (A) : hayırlı; makbul
mecrih (A) : yaralı
mehv (A mahv) : yok olma; bozulma
melek resmi : padişahlık alameti

merdûd (A) : kovulmuş, dönderilmiş
merg-i müş (F) : fare ölümü; vebâ (?)
mergen : nişancı
mesâken (A mesâkin) : meskenler, yurtlar
mey (F) : şarap
meyn : beyin; akıl
murâd (A murâd) : murad, gaye
mîve (F) : meyve, tohum
mövç (A mevc) : dalga
mukâbil (A mukâbil) : karşılık olan; düş-
man
mukarrar (A mukarrer) : şüphesiz, sağlam

mul : dolu; ulu; çok
murde (F mürde) : ölü
muştâk (A müştâk) : can atan
mutlâk (A) : şüphesiz, kat'i

muzaffor (A muzaffer) : kahraman, ba-
şarmış
mükemmil (A mükemmel) : tamam, nok-
sansız

— N —

nahân (F nihân) : gizli
nân (F) : ekmek
nâr (A) : ateş, cehennem
narı : arka
neege : ne için, neden?
neeme : ne türlü, niçin

nesip (A nasîb) : pay, hisse; kısmet
nôbât (A nevbet) : nöbet, sıra
Nûh : Kur'ân-ı Kerim'de ismi anılan pey-
gamberlerden biri olup, Tûfân hadi-
sesi ve uzun ömrüyle anılır
nusrat (A nusret) : yardım; üstünlük

— O —

olay : olacak
orda : ordu, asker
orun : yer, mekan
Orus : Rus, rus halkı

oşa : benzer
ovla (A evvelâ) : ilk, ilk önce
ovval (A evvel) : evvel, ilk defa
ooylan - : düşünmek, farzetmek

— Ö —

ön - : doğmak, meydana gelmek
öong : ön, ön-taraf
ös - : büyümek, gelişmek
östür - : büyütmek, yetiştirmek

öt - : geçmek
övlâd/övlât (A evlâd) : çocuklar, nesil
öy : ev, yurt
özger - : değişmek, başkalaşmak

— P —

pâç (F bâc) : vergi, haraç
pâl (A fâl) : fal, uğur
pâtâ (A Fâtihâ) : Fatihâ duası
pelek (A felek) : devir, talih, baht
pent (F pend) : nasihat

pıtraş - : dağılmak, gruplara ayrılmak
pikir (A fikr) : düşünce, idrâk
pil (A fil) : fil
Pişdâdî : eski İran'da hükümdar sülalesi
pür-hıyâl (F, hayâl A) : ümidli; hayal dolu

— R —

ragâyat (A ri'âyet) : hürmet etmek, uy-
mak
râyâ (A re'âyâ) : tebâ, bütün halk
rehâ (F) : kurtuluş, kurtulma

renc-i ızân (F, iz'ân A) : can sıkıntısı
rob (A rub') : dörtte bir
rovâç (A revâc) : geçerlilik, kıymet
rovân (F revân) : yürüyen, giden; can

— S —

sâhipkırân (A) : çok talihli, çok kuvvetli
hükümdar

sâkı (A sâki) : içki sunan, içki dağıtan
saan : sayı

sanç - : saplama
 saanig : paylaşırma; hesaplama
 sap (A saff) : sıra, dizi
 sapar (A sefer) : savaş; yolculuk
 saarı : taraf; bir şeye doğru
 Sâsânî : İran'da iki bin yıl önce devlet
 kuran bir sülale
 sâya (F sâye) : gölge; koruma
 senâ (A) : övme, övüş
 şenagat (A san'at) : zenaat, hüner
 seyr (A) : sefer; dolaşma
 sın : kontrol, gözden geçirme

sıpâhı (F sipâhî) : asker, atlı asker
 sultân (A sultân) : sultan, hükümdar
 soolug : sol, sol taraf
 sovut - : soğutmak
 söv - : sevmek
 söves : savaş
 söygülig : sevgili
 sözleşürge : konuşmak için
 suhân (F sühân) : söz, kelimeler
 sung (A sun') : yaratma; eser, yapılan iş
 sungat (A san'at) : ustalık, hüner
 süyçük : tatlı; içki

— Ş —

şâ/şâh (F şâh) : padişah; sahip, asıl
 şât (F şâd) : sevinçli
 şecâgat (A şecâ'at) : yiğitlik, yüreklilik
 şo'nda : şu anda

şovk (A şevk) : şiddetli arzu, neş'e
 şu'l : şu, o
 şûm (F) : şom, uğursuz
 şûriş (F şûriş) : karışıklık, kavga

— T —

taahir (A teahhur) : geri kalmak; gecik-
 mek
 taavil (A te'vil) : söze ayrı mana verme
 tâb (A tâb') : tabî, boyun eğen
 tâbe (A tâbi') : tabî, boyun eğen
 tabşır - : teslim etmek; ısmarlamak
 Taag Haan : Oğuz Han'ın beşinci oğlu
 tahammül (A tahammül) : sabır, takat
 tâ'hir (A tâhir) : temiz, pak
 takı : ve, dahi
 takî (A takî) : takva ehli
 takna-tukna ol - : altı üstüne gelmek; ka-
 rışmak
 tapal - : bulmak
 tarakkî (A terakki) : ilerleme; artma
 ta'vil (A te'vil) : söze ayrı bir mana ver-
 me
 taayrıl - : kaymak, ters yöne gitmek, az-
 mak
 tayyâr (A) : hazır; uçucu
 tebigat (A tabi'at) : tabiat; huy
 tebil-bâz (F, tâbl A) : davulcu
 teemmil (A teemmül) : iyice, etraflıca
 düşünmek

teng : ağır, zahmetli
 tevânâ (F tüvânâ) : güçlü, kuvvetli
 Teyrân : Tahran
 tēze (F tâze) : taze; genç
 tunç : dinç, sağlam
 tızgım : coşkun, heyecanlı, hızlı
 tir-i kazâ (F, kazâ A) : kaza oku; kaza
 ve kader
 tiriklik : dirilik, canlılık
 tirkeş - : bir araya gelmek, ilişmek
 togduruvcı : yaratıcı; yaptırıcı
 tolkun : dalga
 togul - : doğmak
 tövellad (A tevelliüd) : doğma, doğum
 tufeyli (A) : asalak; yosun, ot
 tûpân (A tûfân) : çok şiddetli ve her ta-
 rafı kaplayan yağmur (Hz. Nûh za-
 manında)
 tur - : durmak; bitmek; çıkmak
 tus - : düşmek, raslamak
 tüz : düz, doğru
 tüz - : dizmek, tertip etmek
 tüzüv : düzgün, doğru, iyi

— U - Ü —

uçraş - : rastlaşmak, karşılaşmak
urug : boy, sülale
urus : vuruş, savaş

üçün : için (edat)
üys - : toplanmak
üzre : üzerinde

— V —

vâcib (A vâcib : lüzumlu, mecburî olan
vaka (A vak'a) : hadise, savaş

veyrân (F virân) : yıkık, harap; kederli
vücûd (A) : varlık, canlılık; gövde

— Y —

yâdigar (F yâd-gâr) : yadigar, hatıra
Yâfes : Hz. Nûh'un üçüncü oğlu
yagaç : ağaç
Yagma : bir Türk boyu
yagtil - : yağmak; yığılmak
yaht : ışık, nur
yak : yakın
yaan : yan, taraf
yana : yine, tekrar
yanglıg : gibi
yapık : gizli, saklı
yaraşık : dirlik, huzur; süs
yarıg : ışık, aydınlık
yası : yassı, düz

yaaş-borna : cahil; genç, delikanlı
yaazuv : hat, yazı
yengüv : yeni
yetgür - : dokunmak, yetiştirmek
Yıldız Haan : Oğuz Han'ın üçüncü oğlu
yılı : at
yiber - : göndermek
yov : düşman, yağı
yörelde : gelenek, âdet
yöret - : yürüme, göndermek
yöriş - : yürüme, gitmek
yuvt-/yuvut- : yutmak
yüklüg : hamile; yüklü

— Z —

zâhır (A zâhir) : görünüş, malum olan;
belli
zâr (F) : ağlayan, inleyen
zerûr (A zarûri) : mecburi,
zıbân (F zebân) : dil, lisan

ziyâfet (A ziyâfet) : meclis, şölen
zibâ (F) : süslü, güzel
zikge kak - (T, sikke A) : para basmak;
hükümdarlığını ilan etmek